

II. ISTORIA FILOSOFIEI MODERNE

Titus Raveica

Epoca Renașterii a reprezentat o *perioadă de tranziție între filosofia medievală și cugetarea modernă*, dar temeliile cugetării moderne s-au pus, deopotrivă, atât în Evul Mediu cât și în Renaștere, căci probleme cum ar fi: *substanța și comunicarea între substanțe, problema metodei în filosofie, disputa între empirism și raționalism etc.*, au fost prezente și dezbătute în ambele epoci anterior menționate.

FRANCIS BACON (1561-1626) – filosof, lord-cancelar, membru al Parlamentului englez, baron de Verulam, prieten cu Iacob I, protector și, poate, colaborator al lui Shakespeare, a fost, alături de Descartes întemeietorul filosofiei moderne. Bacon așadar, anunță propriu-zis era filosofiei moderne. Ceea ce mocnea încă șovăitor și contradictoriu în creierul singuratic al unui Bruno sau Campanella pare a fi devenit, în zilele lui Bacon, certitudine. Metoda pe care Galilei o aplica științelor naturale devine, odată cu el, metodă *universală și absolută*, calea adevărului în toate aplicațiile lui: *inducția* alungă *silogismul*, iar *experiența* pune pe fugă *supranaturalul și extramundanul*. Bacon a fost un *reformator* în filosofie și știință sau, mai exact spus, un *promițător* de știință *ușoară și sigură*. Pe peripateticieni Bacon îi numea *pedanți*, iar aceștia îi ziceau *șarlatan*. Întotdeauna se întâmplă la fel; ceea ce este vechi se cheamă *pedanterie*, iar noutatea este *șarlatanie*. Este ceva adevărat în aceasta. Întrucât vechiul are ceva de pedant în *decrepitudinea* sa, iar noul are ceva de șarlantan în *exagerarea și exuberanța* lui tinerească. Fiecare mișcare își are latura sa nevralgică, pe care nu poate să o ascundă ochiului pătrunzător și pătimaș al adversarului. Bacon a fost *teoreticianul inducției* și, în această calitate, se îndoiește de utilizarea silogismului, de eficacitatea lui în cercetarea științifică.

Principalele lucrări ale lui Fr. Bacon sunt: *Instauratio Magna* (Marea Instaurație); *Eseuri sau sfaturi morale și civile*; *Despre înțelepciunea anticilor*; *Noua Atlantidă* și lucrări de mai mici proporții (de fapt schițe) cum ar fi: *Temporis partus maximus* (Cea mai mare producțiune a timpului) și *Despre situația Europei*. *Instauratio Magna* era plănuită să cuprindă șase părți: (I) prima parte intitulată *De dignitate et augmentis Scientiarum* (Despre însemnătatea și progresul științelor); (II) a doua parte care poartă numele de *Novum Organon sive indicia vera de interpretationes naturae* (Noul Organon sau îndrumări adevărate asupra explicării naturii) urma să expună *metoda de cercetare*

care să stea la temelia acestor științe, iar ultimele patru părți trebuiau să constituie un fel de îndreptar, un fel de *exemplificare concretă* a aplicării acestei metode la studiul naturii.

a) **ONTOLOGIA LUI BACON.** Deși filosofia baconiană se ocupă prin excelență de probleme legate de *metodă* și *epistemologie*, *ontologia* nu-i absentă din centrul reflecțiilor sale, dovadă că, el pleacă de la justa și sănătoasă concepție potrivit căreia lumea este *obiectiv materială*, într-o *veșnică mișcare*, *legic constituită* și *posibil a fi cunoscută*. Respingând teza scolastică după care lumea este alcătuită din *două zone distincte* (*zona cerească* superioară și *zona sublunară* inferioară), Bacon arată că *nu există o deosebire de esență* între cele două zone, ci ambele sunt formate din *aceeași materie în mișcare*, că în compoziția corpurilor cerești se găsesc *aceleași elemente* chimice ca și pe Pământ. Bacon respinge, de asemenea, teoria aristotelică asupra mișcării, susținând că ipoteza *imobilității materiei* este o *absurditate*. După el, *materia în mișcare constituie obiectul fizicii*. În limbajul său poetic, plin de imagini și culori, Bacon compară materia cu *Cupidon* despre care spune că n-are nici mamă, nici tată, adică e lipsită de *cauză* și, prin urmare, sunt zadarnice acele cercetări care au obiect aflarea *mamei și tatei* lui *Cupidon*. Prin urmare, materia se *autodetermină*, adică există prin ea însăși. Materia este alcătuită din *corpusculi* (atomi), care sunt *veșnici și indestructibili* (ca și universul întreg). Mișcarea, după Bacon, este o *formă de existență* a materiei, ea este *veșnică*, iar *repausul* este relativ (adică el este efectul *pedicilor* pe care le suferă mișcarea). Din mișcarea materiei iau naștere *formele* tuturor lucrurilor și fenomenelor. Cunoașterea omenească are drept *scop descoperirea acestor forme*, adică a *legilor* sau *esențelor* fenomenelor și lucrurilor. *Forma la Bacon* emerge din *interiorul materiei* și nu mai are un rol de impuls (ca la Aristotel). Bacon mai păstrează încă vechea împărțire, de origine scolastică, ce admitea pe de o parte un *suflet rațional*, iar pe de altă parte, un așa-zis *suflet senzitiv*. *Sufletul rațional* este un fel de *suflet divin* pe care Dumnezeu l-a *inoculat* în corp. Studiul sufletului rațional trebuie să cadă în sarcina *teologiei inspirate*. „Știința sufletului vital – scria Bacon –, care nu diferă în nimic de aceea a sufletului rațional, cuprinde următoarele cercetări asupra naturii sale: dacă e înăscut sau dobândit, separabil sau inseparabil, muritor sau nemuritor, în ce măsură este legat de legile materiei și în ce măsură este independent și alte asemenea chestiuni. Deși toate problemele de această natură sunt susceptibile, chiar în filosofie, de cercetări mai exacte și mai profunde decât cele făcute asupra lor până acum, totuși trebuie lăsată teologiei sarcina de a le trata și soluționa, altminteri am fi expuși la nenumărate erori și la iluziile simțurilor (...) E clar că această cunoaștere trebuie să fie scoasă din aceiași inspirație divină din care a emanat substanța sufletului”¹.

Sufletul senzitiv, care trebuie înțeles ca o substanță „cu totul corporală” face obiectul așa-ziselor *științe ale omului* și el trebuie privit și tratat ca o *problemă de fizică*, întrucât seamănă cu un fluid (aer, flacăra).

b) PROBLEMA ȘTIINȚEI ȘI CLASIFICAREA ȘTIINȚELOR LA BACON

Sarcina oricărei cunoașteri și, deci, a oricărei științe – scrie Bacon – este „*clădirea în intelectul omenesc a unui model adevărat a lumii, așa cum este el de fapt, iar nu așa cum propria rațiune a fiecăruia l-a făurit*”². Bacon considera că el este gânditorul chemat să *redreseze* știința și filosofia din vremea lui și să înlăture complet vechea filosofie invadată de erori, indicând următoarele patru exigențe pentru orice reformator al științei: (1) *să înlocuiască teoriile vechi*, (2) *să curețe intelectul de prejudecăți*, (3) *să îndrepte intelectul curățat spre lucrurile particulare*, (4) *să înlocuiască noțiunile vechi, necorespunzătoare, cu altele noi, adecvate*. Bacon n-a realizat decât *primele trei exigențe*, ultima n-a mai apucat s-o îndeplinească, preferând să dea un *conținut nou* unor concepte vechi, de pildă, conceptul (noțiunea de formă) care la el are înțeles de *lege sau esență* a lucrurilor. În general, în vechea filosofie sau se *socotea mult* din *prea puține lucruri*, sau foarte puțin din *prea multe lucruri*. *Neamul filosofilor vechi* este grupat de Bacon în trei școli:

- a) *școala sofistică* (avându-l ca reprezentant tipic pe Aristotel, care a corupt filosofia prin dialectică, creând lumea după categorii)
- b) *școala empirică* (alchimiștii care au *fondat filosofia pe mărginirea și întunecimea unor puține experiențe*)
- c) *școala superstițioasă* (care a amestecat filosofia cu *credița și tradiția*).

Sarcina de căpetenie a științei noi pe care o propunea Bacon era să descopere *esența fenomenelor, cauzale* după care se *produc*, întrucât „*vera scire est per causas scire*” (*a ști cu adevărat, este a ști prin cauze*).

Clasificarea științelor făcută de Bacon pornește de la cele trei facultăți ale spiritului uman: *memoria, imaginația și rațiunea*, cărora le-ar corespunde, în opinia sa, trei secțiuni ale științei. Astfel, *memoriei* i-ar corespunde *istoria*; *imaginației* – *poezia*; *rațiunii* – *filosofia*. În ceea ce privește istoria, aceasta se subdivide în:

- a) *naturală*
- b) *civilă*.

Istoria naturală se împarte la rândul său în:

- a) *narativă*
- b) *inductivă*.

Istoria civilă cuprinde trei specii:

- a) *bisericească*

- b) *civilă propriu-zisă*
- c) *literară sau istoria literelor și artelor.*

În ceea ce privește filosofia, ea cuprinde în opinia lui Bacon, trei specii:

- a) *știința despre Dumnezeu*
- b) *știința despre natură (știința axiomelor)*
- c) *știința despre om.*

Știința despre Dumnezeu se divide în: a) știința despre d-zeu propriu-zisă (teologia naturală), b) *știința îngerilor*, iar *știința despre natură* (filosofia naturală) e divizată astfel: a) *speculativă* (teoretică) și cuprinde *matematica și fizica* și b) *practică* în care intră *mecanica și magia*. În sfârșit, *Filosofia omului* cuprinde:

- a) *psihologia*
- b) *științele despre corpul omenesc*
- c) *filosofia civilă.*

Astăzi, desigur, această clasificare are doar o importanță istorică, căci Bacon a făcut această clasificare a științelor pe niște criterii greșite (idealiste și psihologice), dar demn de reținut e faptul că el ridică *filosofia naturii* la rangul de „mamă a tuturor științelor”. Pozitivă e, de asemenea, ideea sa potrivit căreia „Științele sunt ca niște piramide a căror singură temelie este *istoria și experiența* și de aceea și temelia filosofiei naturii trebuie să fie *natura și istoria*; etajul cel mai apropiat de vârful ei este *metafizica*”³. Să reținem ideea lui Bacon că scopul științei nu este numai *teoretic*, ci și *practic*.

c) TEORIA IDOLILOR.

În prima parte a *Noului Organon*, Bacon dezlănțuie un adevărat asalt împotriva metodologiei scolastice bazată pe silogism, împotriva tradiției și prejudecăților, într-un cuvânt – *Idola mentis* – care reprezintă un adevărat balast pentru intelectul uman. Acești idoli (prejudecăți) care au invadat conștiințele oamenilor în decursul veacurilor pot fi înlăturați numai prin folosirea adevăratei inducții (adică a inducții *amplifiante, baconiene, incomplete*), opusă inducției aristotelice (prin *enumerare* sau *completă*). Există, după opinia lui Bacon patru categorii de idoli care stăpânesc mintea umană: a) *Idolii tribului*, b) *Idolii peșterii* (specus), c) *Idolii forului* (proveniți din limbaj) și d) *Idolii teatrului* (care își au originea în dogmele diferiților filosofi). Prima categorie, *idolii tribului* își au sorginea în însăși natura omenească, în genul uman. E fals că simțurile omului sunt *măsura lucrurilor*; intelectul omenesc – scrie Bacon –, *asemănător unei oglinzi cu suprafața inegală față de razele lucrurilor, amestecând propria sa natură cu aceea a lucrurilor, răstălmăcește și desfigurează imaginea acestora*. Intelectul uman trebuie să

fie călăuzit *sistematic și metodic* și, fiind înclinat spre abstracții, el trebuie ținut în contact permanent cu realitatea *pentru a nu-și lua zborul de la fapte*.

b) *Idolii peșterii* (specus) sunt proprii fiecărui individ în parte și provin din *natura particulară – mentală și corporală* – a oamenilor, căci fiecare are un fel de *peșteră*, o *vizuină* care *refractă și tulbură* lumina naturii; aceste prejudecăți provin din educația diferită, lecturi, obiceiuri, împrejurările vieții, unii oameni sunt firi *analitice*, alții *sintetice*, unii au înclinație spre *antichitate*, alții spre *modernitate*, puțini fiind cei care știu *păstra măsura*.

c) *Idolii forului* au luat naștere prin *conviețuirea și asocierea oamenilor* și s-au strecurat în intelect cu ajutorul *cuvintelor și numelor*. „Căci oamenii cred că rațiunea lor poruncește cuvintelor. Dar și cuvintele întorc și reflectează puterea lor asupra intelectului; din această pricină filosofia și științele au devenit false și inutile”⁴. Acești *idoli ai forului* sunt de două feluri: a) ei sunt sau nume de lucruri care pur și simplu nu există (*soartă, prim mobil, elementul facului* etc.) și b) sunt nume de lucruri care există dar sunt prost definite (ca de pildă, *centaur, sirenă* etc.).

d) *Idolii teatrului* s-au înrădăcinat în spiritele oamenilor din *dogmele* diferiților gânditori, din *autoritate* și din *preluarea necritică* a moștenirii de la cei vechi. Opinia pe care ne-am făcut-o despre antichitate – scrie Bacon – este neântemeiată; ea nu corespunde nici măcar denumirii, deoarece *anticii erau mai bătrâni numai față de moderni, nu și față de lume în raport cu care ei erau mai tineri: Antiquitas saeculi, juvenus mundi* (antichitatea a fost tinerețea lumii, a neamului omenesc). Altfel spus, *noi suntem mai bătrâni decât anticii, întrucât noi am adunat mai multe cunoștințe și mai multă experiență*.

d) PROBLEMA METODEI ÎN FILOSOFIA BACONIANĂ.

Metoda inductiv – experimentală propusă de Bacon a fost dezvoltată pe larg în lucrarea sa *Novum Organum* – lucrare în care ne asigură că inducția este singura cale care menține contactul permanent cu realitatea și experiența singură, orientată după regulile inducției, are putința să ajute gândirea pentru a-și forma idei adevărate despre lucruri. Procedeu folosit de Bacon constă în a porni de la *particular*, de la *experiență*, de la *faptul observat și a urca treptat la generalizări* tot mai înalte, *prin compararea tuturor datelor dobândite de conștiință*. Pentru a realiza o cunoaștere autentică, adică o cunoaștere bazată pe fapte, Bacon cerea să fie îndeplinite mai multe condiții: a) să se alcătuiască o *istorie naturală și experimentală* care să fie *satisfăcătoare și exactă* și care să cuprindă *nu imaginații sau născociri, ci descoperiri privind ceea ce natura face sau*

suportă; b) pentru ca intelectul să nu se încurce în datele istoriei naturale, trebuie *întocmite anumite tabele sau grupări de cazuri ordonate în așa fel încât intelectul să le poată îmbrățișa*; c) *intelectul trebuie ajutat și călăuzit, folosind adevărata și legitima inducție*. Scopul suprem al oricărei investigații științifice – ne spune Bacon – este surprinderea *forme* sau a *legii* fenomenului cercetat „Opera și scopul științei omenești constau în a descoperi forma însușirii date, sau adevărata deosebire sau natura naturantă, sau izvorul emanării (...) Dar acestor două scopuri primare le sunt subordonate două scopuri secundare și de mai puțină importanță, și anume: în primul rând de a transforma, în limitele posibilității, corpurile dintr-unul într-altul; în al doilea rând, de a descoperi, în orice naștere și mișcare, procesul ascuns continuu de la cauza manifestată și materia manifestată, până la forma internă, și, de asemenea, de a descoperi structura ascunsă a corpurilor considerate în stare de repaus, iar nu în mișcare”⁵. Pentru aceasta, cercetătorul trebuie să se folosească de anumite *auxiliare*, numite de Bacon *tabele*, în care să se consemneze toate observațiile privind *prezența, absența sau variația* (schimbarea) fenomenului Bacon cerea ca pentru fiecare însușire dată trebuie să se ia în considerare toate cazurile alcătuindu-se *un sumar al tuturor cazurilor cunoscute în legătură cu însușirea dată*. Acest *sumar* al tuturor cazurilor cunoscute va fi trecut în primul tabel numit *Tabela prezenței* (esenței). În al doilea rând, trebuie să oferim intelectului un *sumar* al cazurilor în care natura fenomenului respectiv este *absență*: deoarece *forma* trebuie să fie absentă când natura dată este absentă și prezentă când natura respectivă este prezentă. Acest al doilea *sumar* al cazurilor este denumit *Tabela absenței* (deviației). În sfârșit, trebuie întocmit un tabel în care natura cercetată se înfățișează în *diferite grade*, iar această tabelă poartă numele de *Tabela gradelor* (comparației). Pentru a exemplifica Bacon ia ca însușire dată *căldura* stabilind un număr de 27 de cazuri afirmative, 32 de cazuri când natura căldurii este absentă și 41 de cazuri când natura aceasta variază. Bacon n-a ajuns la stabilirea acestor cazuri printr-o investigație proprie, ci s-a inspirat din tratatele vechi ale medievalilor (alchimiștilor). În a doua parte a *Noului Organon*, Bacon prezintă pe larg etapele pe care trebuie să le parcurgă cercetarea după întocmirea acestor 3 tabele, avertizând că *metoda inductivă* cere o *experiență sistematică și metodic elaborată*. Scopul cunoașterii este *întărirea puterii omului, tantum possum quantum scium* (putem atât cât știm). Adevăratul om de știință – scrie Bacon – nu trebuie să procedeze nici ca *furnica* (precum empiriștii înguști), nici ca *paianjenul* (precum raționaliștii dogmatici), ci el trebuie să fie precum *albina*⁶ care adună polenul și nectarul florilor de pe câmpii iar apoi, cu o artă care este numai a ei, transformă în mierea delicioasă și frumos mirositoare.

Viziunea lui Bacon despre stat și viața socială în general poate fi desprinsă atât din *Eseuri sau sfaturi morale și civile*, cât și din lucrarea sa utopică *Noua Alianță*, unde gânditorul englez se afirmă ca un susținător al burgheziei engleze și adversar al nobilimii, militând pentru avântul industriei și comerțului, combaterea lenei și risipei, ușurarea vămilelor, încurajarea manufacturilor, desființarea drepturilor și privilegiilor.

BIBLIOGRAFIE.

1. Francis Bacon, *De Dignitate et Augmentis Scientiarum*, IV, 3. Citat după Al. Popescu, *Începuturi ale materialismului modern*, Ed. științifică, București, 1962, pp. 21-30.
2. Fr. Bacon, *Noul Organon*, Ed. Academică, București, 1957, I, XIX, XX.
3. Fr. Bacon, *Noul Organon*, Ed. Cit., I, XXI; vezi și Titua Raveica, *Istoria filosofiei moderne*, vol. II, Iași, 1976, p. 24.
4. Fr. Bacon, *Noul Organon*, Ed. Cit., I, LX.
5. Ibidem, II, I; P. Botezatu, *Valoarea deducției*, Ed. științifică, București, 1971, p. 53.
6. Ibidem, I, XV, „Adevărata filosofie face ceva asemănător: ea nici nu se rezumă numai sau mai ales pe forțele naturale ale spiritului omenesc, și nici nu se mulțumește să depună în memorie materialul pe care îl extrage din istoria naturală și din artele mecanice; ci, după ce l-a prelucrat îl depune în intelect. Astfel, cea mai mare nădejde a noastră, de la care așteptăm totul, este alianța strânsă și trainică dintre cele două facultăți, experiența și rațiunea” (Idem).

